

SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN KONSEPTUAL ƏSASLARI VƏ AZƏRBAYCAN REALLIĞI

H.M.Əliyev¹

¹doktorant, UNEC

e-mail: ¹huseyn.aliyev.89@mail.ru

Daxil olmuşdur: 16 dekabr 2019; qəbul edilmişdir: 10 yanvar 2020.

Xülasə

Məqalədə müasir dövrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin ölkələrin iqtisadi inkişafında nə qədər mühüm yer tutduğu hərəkətverici qüvvəsi olan sahibkarlıq fəaliyyəti və onun iqtisadi inkişafa təsiri məsələsi dünya iqtisadçılarının da marağına səbəb olmuş və bu istiqamətdə bir sıra tədqiqatlar aparılmışdır. Tədqiqatın əsas məqsədi: müasir elmi-təcrubi inkişaf meyilləri baxımından sahibkarlığın nəzəri əsaslarının, başlıca konsepsiyalarının formalaşması xüsusiyyətlərinin və keçdiyi tarixi inkişaf yollarının müəyyənləşdirilməsidir. Tədqiqat işi əsasən sistemli yanaşma və elmi abstraksiya, məntiqi ümumiləşdirmə əsasında yerinə yetirilmişdir. Tədqiqatın nəticəsi olaraq, sahibkarlığın nəzəri konsepsiyaları ilə bağlı ayrı-ayrı muddəalar uzrə elmi ümumiləşdirmələrin aparılması və onun təkmilləşən bazar münasibətləri şəraitində iqtisadi fəaliyyətin xüsusi növü kimi inkişaf xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi istiqamətində mövcud problemlər nəzərdən keçirilmişdir. Tədqiqatın məhdudiyətləri bir sıra hallarda statistik məlumatlara çıxış imkanlarının məhdudluğu, daha vacib və etibarlı məlumatların əldə olunması zəruriyyətindən ibarətdir. Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti sahibkarlıq fəaliyyəti ilə bağlı konsepsiyaların, strategiya və ayrı-ayrı fəaliyyət proqramlarının hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadə imkanının olmasıdır. Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi sahibkarlığın nəzəri konsepsiyalarının və inkişaf xüsusiyyətlərinin müasir qloballaşma çağırışları və təkmilləşən bazar münasibətləri baxımından təhlil olunmasıdır.

Açar sözlər: sahibkarlıq fəaliyyəti, sahibkar, iqtisadi artım, sahibkarlığın nəzəri konsepsiyaları, sistemli yanaşma.

CONCEPTUAL BASES OF ENTREPRENEURIAL ACTIVITY AND REALITIES OF AZERBAIJAN

H.M. Aliyev¹

¹PhD student, UNEC

e-mail: ¹huseyn.aliyev.89@mail.ru

Received: 16 December 2019; Accepted: 10 January 2020.

Abstract

The article has become a widely accepted fact that entrepreneurial activity plays an important role in the economic development of countries in modern times. Entrepreneurial activity as the driving force of the economy and its impact on economic development has attracted the world's economists as well, and a number of studies have been carried out in this direction. The main purpose of the research is to identify the theoretical foundations, main concepts, features of formation and the ways of historical development in terms of modern scientific and technological development trends. The research was mainly based on research methods such as scientific abstraction and systematic analysis, logical generalization and statistical analysis. As a result of the research, the existing problems in the field of theoretical concepts of entrepreneurship have been considered, including the generalization of scientific features and the definition of development features as a specific type of economic activity in the context of improved market relations. Limitations of the study: limited access to statistical data in a number of cases, the need for more important and reliable information. The practical significance of the research: the ability to use it as a scientific resource in developing business concepts, strategies and individual programs. Originality and scientific novelty of the research: An analysis of theoretical concepts and developmental features of entrepreneurship in terms of contemporary globalization challenges and improved market relations.

Keywords: entrepreneurship, economic growth, theoretical concepts of entrepreneurship, systematic approach.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И РЕАЛИИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Г. М. Алиев¹

¹докторант, UNЕС

e-mail: ¹huseyn.aliyev.89@mail.ru

Резюме

Широко признанным фактом является то, что предпринимательская деятельность в наше время играет важную роль в экономическом развитии стран. Предпринимательская деятельность, как движущая сила экономики, и ее влияние на экономическое развитие привлекли и мировых экономистов, и в этом направлении был проведен ряд исследований. Основной целью исследования является выявление теоретических основ, основных понятий, особенностей формирования и путей исторического развития с точки зрения современных тенденций

развития науки и техники. Исследование проводилось в основном на основе системного подхода и научных абстракций, логического обобщения. В результате исследования были рассмотрены существующие проблемы в области теоретических концепций предпринимательства, в том числе обобщение научных особенностей и определение особенностей развития как особого вида экономической деятельности в контексте совершенствования рыночных отношений. Ограничения исследования заключается в ограниченном доступе к статистическим данным в ряде случаев, необходимости в более важной и достоверной информации. Практическая значимость исследования в умении использовать его в качестве научного ресурса для разработки бизнес-концепций, стратегий и отдельных программ. Оригинальность и научная новизна исследования заключается в анализе теоретических концепций и особенностей развития предпринимательства с точки зрения современных вызовов глобализации и улучшения рыночных отношений.

Ключевые слова: предпринимательство, экономический рост, теоретические концепции предпринимательства, системный подход.

Müasir dövrdə biznes və onun mühüm tərkib hissəsi hesab edilən sahibkarlıq fəaliyyəti iqtisadiyyatın ayrılmaz bir sahəsi olmaqla, ümumi daxili məhsulun həcmi, strukturunu və keyfiyyətini, əsasən də iqtisadi artım tempini əks etdirir. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı azad bazar münasibətlərinə və demokratik prinsiplərə əsaslanan ölkə iqtisadiyyatının formalaşmasına və eləcə də davamlı inkişafına birbaşa köməklik göstərir. Artıq müasir biznesin davamlı inkişafı sayəsində ölkə iqtisadiyyatında qeyri-dövlət sektorunun ümumi daxili məhsulda payı sürərlə artaraq 81 faizə çatmışdır. Respublikamızda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün olduqca əlverişli olan institutional-iqtisadi mühitin yaranması və formalaşması, bir tərəfdən ölkə iqtisadiyyatının hərtərəfli diversifikasiyası, müxtəlif istiqamətlərdə qeyri-neft sektorunun daha da genişlənməsi, xüsusən də yeni iş yerlərinin açılması yönündə əlverişli mühiti formalaşdırır, digər tərəfdən isə respublika iqtisadiyyatının modernləşdirilməsi bilavasitə onun mobilliyinin və eləcə də dinamikliyinin təmin olunmasına, həmçinin dövlətin sosial yükünün tam olaraq azalmasına imkan verir. Hazırda qlobal biznes mühitində beynəlxalq şirkətlərin, transmilli korporasiyaların, beynəlxalq qurumların rolunun daha da genişlənməsi şəraitində və eləcə də milli iqtisadiyyatın qorunmasında, onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı olduqca xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafının dayanıqlı xarakter daşması ilk öncə onun qanunvericilik və institusional mühitinin tam olaraq təkmilləşdirilməsi, sahibkarlığın stimullaşdırılmasında uyğun vergi siyasətinin, müasir idarəetmə və menecment üsullarının tətbiqi respublikada müəyyən olunmuş iqtisadi inkişaf strategiyasında konkret şəkildə öz təsdiqini tapmışdır. Azərbaycanda sahibkarlıq fəaliyyətinə dövlət dəstəyinin artırılması, güzəştli kreditlərin verilməsi, vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, eləcə də bank sektorunun və birbaşa maliyyə-kredit münasibətlərinin tərəqqisi ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da genişlənməsini bir daha stimullaşdırır. Ölkədə iqtisadi artıma təsir göstərən bir sıra amillər müxtəlifliyi ilə seçilir ki, bu da öz növbəsində iqtisadiyyatın və cəmiyyətin bütün sferalarını əhatə edir. Sahibkarlıq fəaliyyətinə nəzəri-konseptual yanaşmalar vasitəsi ilə əldə olunan elmi nəticələr sosial-iqtisadi siyasət ilə bağlı olsa da, praktiki nöqteyi-nəzərdən onun tətbiqi bir çox problemlərlə əlaqədar olur və bütün bu qeyd olunanlar tədqiq olunan mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinə konseptual yanaşmalar

Ararılan tədqiqatlardan məlum olur ki, iqtisadi ədəbiyyatlarda sahibkarlıq fəaliyyəti, onun formalaşması və inkişaf konsepsiyasına aid olan vahid bir fikir yoxdur. Ona görə də sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi mahiyyətini və məzmununu öyrənmək üçün ilk öncə bu anlayışın özünün formalaşması və inkişaf mərhələlərinin araşdırılması daha məqsədəuyğun hesab edilir. Tədqiqatlar göstərir ki, sahibkarlığın nəzəri-metodoloji aspektləri ilk dəfə olaraq 1725-1730-cu illərdə ingilis iqtisadçısı Riçard Kontilionun əsərlərində öz əksini tapmışdır. Kontilionun fikrincə, feodalizm cəmiyyətindəki mövcud torpaq mülkiyyətçilərinə və eləcə də müxtəlif növlü mizdurlarla formalaşan yeni iqtisadi sistemdə, əsasən kapitalizm cəmiyyətində mənfəət əldə etmək məqsədilə başqalarından məhsulu ucuz qiymətə alaraq, müvafiq bazarda özünə də tam məlum olmayan qiymətə realizə etməyə çalışan, eyni zamanda risk edən müəyyən qrup yeni insanlar ortaya çıxmışdır. Bu insanları o, sahibkarlar adlandırmışdır. İqtisadçının fikrincə, sahibkarlıq fəaliyyəti xüsusi növ iqtisadi bir funksiya olmaqla, müxtəlif növ mal və xidmətlər bazarında, xüsusən tələblə təklif arasında birbaşa uyğunluq yaratmağa xidmət göstərir. Bundan sonrakı dövrlərdə də sahibkarlıq nəzəriyyəsi bir çox alimlərin və əsasən də iqtisadçıların elmi işlərində inkişaf etdirilmiş və ümumi bir fikir yaranmışdır ki, sahibkarlıq özü-özlüyündə bir insanın riskə gedərək, yeniliyə can atması, qeyri-müəyyən şəraitdə işləməsi və sonunda yeni bir müəssisənin yaradılmasıdır [2]. Artıq XVIII əsrin ikinci yarısında fiziokratlar sahibkarlıq konsepsiyasını genişləndirərək, sahibkarı qeyri-müəyyənliyin daşıyıcısı hesab etməklə, bir az da qabağa getmiş və bu anlayışa əlavə olaraq istehsal prosesini də daxil etmişlər. Bu da onu göstərir ki, yüksək mənfəət əldə etmək üçün hər bir sahibkarın müəyyən iqtisadi re-surslara sahib

olması olduqca zəruridir. Fiziokratların fikrincə hər bir sahibkar məhsul istehsalını düzgün təşkil etməli, istehsalda yeni metodları tətbiq etməklə özləri üçün yeni satış bazarları axtarıb tapmalıdır.

İngilis iqtisadçısı A.Smit 1776-cı ildə öz elmi işlərində əməyin, torpağın və kapitalın istehsalın əsas amilləri olduğunu qeyd etsə də, konkret olaraq sahibkarlığın rolu və inkişafı haqqında heç bir elmi fikir söyləməmişdir. Ancaq digər ingilis iqtisadçısı D.Rikardo kapitalizm cəmiyyətində daimi, mütləq, təbii istehsal üsulunu görməklə, ümumilikdə sahibkarlıq fəaliyyətini birbaşa faydalı təsərrüfatçılığın zəruri və məcburi elementi kimi dəyərləndirmişdir.

Fransız iqtisadçısı J.B.Sey 1810-cu ildə digər iqtisadçılar kimi, sahibkarı əsasən risk etməsinə baxmayaraq, həm də mənfəət əldə etmək məqsədilə hər hansı bir məhsul növü istehsal edən işgüzar şəxs kimi təqdim edirdi. Bu mənada Sey öz tədqiqatlarında sahibkarlıq fəaliyyətini tam olaraq istehsal amillərindən birbaşa və səmərəli istifadə etmə forması kimi də xarakterizə edirdi. J.B.Sey həmçinin sahibkarın mənfəətinin daimi olaraq təmin olunması üçün bütün istehsal amillərinin, xüsusən az- gəlirli sahələrdən daha yüksək gəlirli sahələrə heç bir maneə olmadan, sərbəst şəkildə axın etməsinə xidmət göstərən iqtisadi mühiti, yəni bazar mühitini də hərtərəfli təhlil etmişdir. O, eyni zamanda, sahibkarın ümumilikdə əldə etdiyi dividendləri və bu dividendlərin əsasən sahibkarlıq bilik və bacarıqları, peşəkarlıq təcrübəsilə bilavasitə bağlı əldə olunan hissəsini də açıb göstərmişdir. Bütün bunlar fransız iqtisadçısını ilk dəfə olaraq sahibkarlıq fəaliyyətinin klassik nəzəriyyəsinin banisinə, yaradıcısına çevirməklə, sözügedən nəzəriyyənin bazar iqtisadiyyatı nəzəriyyəsinin əsas tərkib hissəsi kimi bu gün də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlamağına köməklik göstərmişdir.

Neoklassik iqtisadiyyatın banisi sayılan ingilis iqtisadçısı A.Marşall 1890-cı ildə öz tədqiqatlarında ilk dəfə olaraq, əsasən menecerlə (inzibatçı) konkret sahibkar arasındakı mövcud fərqi göstərmişdir. Belə ki, Marşallın fikrincə, hər bir menecer ümumilikdə müəssisədə olduqca mühüm olan bir funksiyanı yerinə yetirir, ancaq sahibkar isə biznesin daimi uğuru üçün toplum məsuliyyəti və baş verə biləcək riski tam olaraq öz üzərinə götürür və buna görə də, sahibkar şirkətdə həm menecer kimi, həm də sahibkar kimi zəruri olan bütün müsbət keyfiyyətlərə sahib olmalıdır.

Artıq sahibkarlığın və menecementin müasir tarixini öyrənən iqtisadçı alimlər Avstriya əsilli Y.Şumpeteri öz əsərlərində çox vaxt müasir sahibkarlıq fəaliyyətinin atası kimi adlandırırlar. Y.Şumpeterin fikrincə, sahibkarlığın əsas mahiyyəti onunla bağlıdır ki, o, xüsusən yeniliyi, innovasiyanı tətbiq edir, bununla da məhsuldar qüvvələri daha da uzlaşdırır və bu da təbii olaraq, sonunda ümumi iqtisadi artıma, əsasən də mövcud istehsal tsiklinin son dərəcə sürətləndirilməsinə səbəb olur. Y.Şumpeter istər sahibkarlıqda və istərsə də onların işgüzar fəaliyyətində birbaşa istifadə edilə biləcək yeni

məhsullar və xidmətlər; istehsalın müasir metodları və üsulları; əlverişli və yeni mövcud satış bazarları; tamamilə yeni olan təchizat mənbələri və eyni zamanda təşkilatın müasir formalarından istifadə edilməsi üzrə əsas prioritetləri də müəyyən etmişdir. İqtisadçı alim eyni zamanda sadə tacirlərdən və sərmayəçilərdən fərqli olaraq sahibkarları, əsasən müxtəlif növ resursları bir-birilə uzlaşdırmaqla tamamilə yeni bir biznes sferası yaradan sosial-iqtisadi innovatorlar-yenilikçilər adlandırır.

Müasir sahibkarlıq məktəbinin daha bir nümayəndəsi sayılan amerikan alimi D.Maklelland sahibkarı əsasən fərdi məsuliyyəti, haqlı riskə getmək bacarığı olan, düzgün qəbul olunan qərarların nəticəsi kimi mənfəəti, təşkilatçılıq, idarəetmə bacarığı və ustalığı ilə seçilən və nəhayət, sonunda ətraf mühitdə baş verə biləcək mühüm dəyişiklikləri öncədən görmək qabiliyyəti ilə fərqlənən işgüzar bir insan kimi səciyyələndirir [6]. Görkəmli ingilis iqtisadçısı D.M.Keyns isə öz əsərlərində işgüzar fəaliyyətlə məşğul olan biznesmeni, yəni sahibkarı əsasən yaxşıya doğru cəhd etmə qabiliyyətinə, həmçinin ehtiyatlılıq və risk etmə bacarığı kimi xüsusiyyətlərə bilavasitə malik olan tamamilə yeni bir tip təsərrüfatçı, təşkilatçı kimi xarakterizə etmişdir. D.M.Keyns xüsusən də, sahibkarlığın mahiyyətinə və məzmununa dair göstərilənləri tədqiq və təhlil edərək onun müasir tərifini fundamental əsaslarla formalaşdırmağa imkan verən ən vacib xarakteristikalarını müəyyən etmişdir. Onun fikrincə, sahibkarlıq fəaliyyəti - müəyyən səviyyədə risklilik dərəcəsi ilə mövcud olan iqtisadi sahələrin daha da inkisaf etdirilməsi və yaxud da tamamilə yeni müəssisələrin yaradılması ilə birbaşa bağlı olan innovasiya yönümlü bir fəaliyyətdir.

Son zamanlar dünyanın iqtisadçı alimləri mövcud nəzəriyyələrdə sahibkarlıq fəaliyyətinin yeddi əsas konsepsiyasını vurğulayır və onların hər birinin sərbəst istiqamətə malik olmaqla xüsusən sahibkarlıq fəaliyyətinə və eləcə də sahibkarlıq prosesinə müstəqil formada öz baxış bucaqları vardır. Məsələn, şəxsi keyfiyyətlər prizmasından çıxış edən sahibkarlıq konsepsiyasında sahibkarın konkret təbii qabiliyyətə sahib olması xüsusilə göstərilir. Bundan başqa, psixoloji konsepsiyada hər bir sahibkarın riskə getməklə tələbata xüsusi meyilliyini stimullaşdıran müstəqil baxışlara və düşüncələrə, xüsusən də müstəqil qərarlar qəbul edilməsində özünəməxsus dəyərlər sisteminə sahib olması daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, sahibkarlıq fəaliyyətinin klassik nəzəriyyəsində sözügedən fəaliyyət prosesinin süjet xəttini innovasiya, sahibkarlıq üçün müxtəlif variantların və imkanların axtarılması təşkil edir. Marketing yanaşması nöqtəyi-nəzərdən baxılan məktəbdə sahibkarlıq fəaliyyətinə əsasən son istehlakçıların mövcud tələbatlarının və tələbinin mütəmadi olaraq dəyişməsinin dövrü axtarışı və istehsalda müasir innovasiya prosesinin təşkil edilməsi və istehsal olunan məhsulların birbaşa bölgüsü vasitəsilə mövcud tələbin təmin olunması prosesi kimi baxılır. Bu yanaşmadan fərqli olaraq liderliyə əsaslanan müasir məktəbdə

sahibkar anlayışı başqalarını öz arxasınca çəkib aparan, digərlərinin fəaliyyətini bilavasitə stimullaşdıran və eyni zamanda idarə edən qabaqcıl bir lider kimi əks etdirir. Sonunda, idarəetmə-menecment ünsürlərinə əsaslanan konsepsiyalarda sahibkarları, xüsusən müəssisələri yaradan, formalaşdıran, onların fəaliyyətini düzgün təşkil edən və eyni zamanda idarə edən azad insanlar kimi dəyərləndirirlər. Belə ki, hər bir sahibkar öz növbəsində idarəetmənin bütün prinsiplərini, funksiyalarını dərinləndirən öyrənməli və bilməlidir. Sözügedən nəzəriyyəyə əsasən hər bir sahibkarın əsas bacarığı, davranışı və idarəetmə qabiliyyəti, xüsusən istehsal, maliyyə və əmək resurslarının düzgün şəkildə idarə olunmasındadır. Nəticə etibarilə, sahibkarlıq fəaliyyəti mövcud qanunvericilik bazasının, tənzimləyici maliyyə-kredit, vergi siyasətinin, valyuta-investisiya siyasətinin fəaliyyətini, ümumi iqtisadiyyatın strukturunun bazar prinsipləri əsasında yenidən qurulmasını, bazar infrastukturunun tamamilə yenidən yaradılmasını, formalaşmasını və inkişafını tələb edir.

Sahibkarlığın inkişafında dünya təcrübəsi

Hazırda dünya iqtisadiyyatında sahibkarlıq nəzəriyyələrinin kompleks tədqiq edilməsi sahibkarlıq fəaliyyətinin mahiyyətinin dərk olunmasının əsasında xüsusi mülkiyyət və müxtəlif təsərrüfatçılıq formalarının ümumi bölgüsü durduğu anlamına gəlməyə imkan verir ki, bu da öz növbəsində hər bir mülkiyyətçinin və eləcə də təsərrüfatçı sahibkarın konkret funksiyalarının düzgün bölgüsünə, yəni kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf qanunauyğunluğunun obyektivliyinə gətirib çıxarır.

Ümumiyyətlə, hər bir ölkədə sahibkarlığın geniş fəaliyyəti üçün bir sıra müəyyən edilmiş ilkin şərtlərin olması olduqca vacibdir. Bütün bunlara ilk öncə infrastuktur bölmələrinin təminatlı bazar mühiti ilə yanaşı, “ümumi oyun qaydalarını” düzgün müəyyən edən müstəqil dövlət aiddir. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə sivil vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması və bazarın yaradılmasına birbaşa istiqamətləndirilmiş məqsədyönlü, sistemli dəyişiklikləri bilavasitə həyata keçirən mövcud dünya təcrübəsi hər bir dövlətin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı kursunun düzgün seçməsinin perspektivli və eyni zamanda sosial-iqtisadi üstünlüyə sahib olduğunu bir daha sübut edir. Dünyanın bir sıra ölkələri, məsələn, Cənubi Koreya, Portuqaliya, İspaniya, Tayland, Tayvan və s. bazar mühütünə yaxşı uyğunlaşan müasir sahibkarlıq təbəqəsi formalaşdırmaqla həm özlərinin iqtisadiyyatının tamamilə modernləşdirilməsinə, həm də demokratik yönümlü siyasi-iqtisadi sistemin yenidən qurulmasına müvəffəq olmuşlar [3].

Bu gün global biznes mühitində sahibkarlıq fəaliyyəti hər bir ölkədə sivil bazar iqtisadiyyatının inkişafı və formalaşmasının ən mühüm şərtlərindən, komponentlərindən biri hesab edilir. Ona görə də hər bir sahibkar üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən özünəməxsus fərdi xüsusiyyətlərə malik olmalıdır. Sahibkar işgüzar və açıq fikirli olmalı, hadisələrin gedişinə düzgün və obyektiv yanaşmaqla həyata müsbət baxışları ilə

seçilməli, problemi vaxtında düzgün həll etməyi və riskə getməyi bacarmalı, konkret qərar qəbul etməkdə cəsur olmalı və mükəmməl rəqabət aparmağı sevməli, etdiyi səhvlərdən düzgün nəticə çıxarmaqla daima özünü inkişaf etdirməlidir. Mütəxəsislər hər bir insanın əsl sahibkar kimi yetişməsi və formalaşması üçün bir sıra vacib olan əvəzedilməz xüsusiyyətlərə malik olmasını qeyd edirlər. Bunlara əsasən riskə getmə bacarığı – 10,8%, özünə inam – 9,43%, xüsusi yaradıcılıq qabiliyyəti və bacarığı – 9,3%, liderlik və təşkilati davranış – 7,81%, kommunikasiya və yaxud ünsiyyət bacarıqları, qabiliyyəti – 7,67%, təşkilatçılıq və özünü idarəetmə bacarığı – 7,61%, işdən məmnunluq qabiliyyəti – 7,44%, komanda işi və düzgün işçi qrupunun təşkili – 7,14%, əzmkarlıq və təşəbbüs göstərmə bacarığı – 5,93%, menecerlik qabiliyyəti – 5,73%, birbaşa fərdi əlaqələr və bağlantılar – 4,95%, hesab və maliyyə bilikləri – 4,66%, zəruri sərmayə qoyuluşu və yatırımı – 4,33%, dəqiqlik və diqqətli olmaq – 4,03%, lazımi iş təcrübəsi və praktikasısı – 3,13% aid edilir [4].

Cədvəl 1. İnkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətinin əsas göstəriciləri

İnkişaf etmiş ölkələr	Kiçik və Orta müəssisələrin sayı, min vahid	Əhalinin 1000 nəfərinə düşən kiçik və orta müəssisələrin sayı	Kiçik və orta Müəssisələrdə çalışanların sayı, mln. nəfər	Məşğul olanların ümumi sayında xüsusi çəkisi, %	ÜDM-də xüsusi çəkisi, %
ABŞ	19300	74.2	70.2	54.0	50-52
Almaniya	2290	37	18.5	46.0	50-54
İtaliya	3920	68	16.8	73	57-60
Fransa	1980	35	15.2	54	55-62
Böyük Britaniya	2930	46	13.6	49.0	50-53
Yaponiya	6450	49.6	39.5	78	52-55

Mənbə: DSK-nin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Verilən cədvəl məlumatlarından aydın olur ki, bir sıra inkişaf etmiş ölkələrdə, xüsusən də Böyük Britaniyada hazırda fəaliyyət göstərən faktiki kiçik və orta müəssisələrin ümumilikdə sayı 2,9 mln vahid olmaqla, əhalinin hər 1000 nəfərinə düşən sözügedən müəssisələrin ümumi sayı isə 46 vahid, eyni zamanda orada çalışanların toplam sayı isə 13,6 mln nəfər olmaqla, onların ÜDM-də payı isə 50-53% civarında olmuşdur. Bütün bu göstərilən faktlar Böyük Britaniyanın müasir iqtisadi və sosial həyatında bu tip müəssisələrin, yəni kiçik və orta sahibkarlığın mühüm rol oynadığını deməyə bir daha əsas verir. Söylənilən bu fikirlər cədvəl 1-də göstərilən digər ölkələrin də əsas göstəricilərinin timsalında öz əksini tapmış olur. Müasir dünya təcrübəsi bir daha göstərir ki, işgüzar fəaliyyət sferasında kiçik və orta sahibkarlıq bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluğu, vacib olan çevikliyi və eləcə də dərin ixtisaslaşma və səmərəli kooperasiyanı yaratmaqla daha yüksək effektivliyi təmin etmiş olur. Bu da sonunda sahibkarlıq fəaliyyətinin istehlak sahəsində mövcud olan və yaranan qıtlığı qısa bir

vaxtda aradan qaldırmağa və eyni zamanda rəqabət mühitini formalaşdırmağa necə qadir olduğunu ayani şəkildə sübut edir.

Son zamanlar Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə 2016-2017-ci illərdə iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif sahələrində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayını nəzərdən keçirməklə bu sahədə mövcud olan reallığı müşahidə etmək olar. Bunun üçün aşağıda verilən cədvəl 2-ni nəzərdən keçirmək daha məqsəduyğun olardı (Cədvəl 2):

Cədvəl 2. Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə mövcud olan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı

İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə göstəricilər	2016		2017	
	Kiçik	Orta	Kiçik	Orta
İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə, cəmi	187598	4097	165386	4217
Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq	3340	213	2976	246
Sənaye, cəmi	6152	540	6302	573
Mədənçıxarma sənayesi	313	36	316	31
Emal sənayesi	5628	355	5784	385
Elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı	78	56	75	55
Su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı	133	93	127	102
Tikinti	2422	479	2315	487
Ticarət; nəqliyyat vasitələrinin təmiri	96958	874	72036	889
Nəqliyyat və anbar təsərrüfatı	28706	218	28921	223
Turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə	15390	118	16762	135
İnformasiya və rabitə	569	172	679	179
Daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar	1885	101	1984	99
Təhsil	501	299	601	284
Əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi	484	202	569	214
Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi	31191	881	32241	888

Mənbə: DSK-nin məlumatları əsasənda müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Cədvəldən də göründüyü kimi, iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə cəmi kiçik sahibkarlıq subyektlərinin sayı 2017-ci ildə 2016-cı ilə nisbətən 22 212 vahid azalmış, iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə cəmi orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı isə 2017-ci ildə 2016-cı ilə nisbətən 120 vahid artmışdır. “Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq” sahəsində kəskin azalma müşahidə edilsə də, verilən hər iki il üzrə ilk sıralamada “Ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri” sahəsində bir qədər artım müşahidə olunmuşdur. Təbii ki, bu müəssisələrin 2016-cı ildə sayı 97 832, 2017-ci ildə isə 72 925 olmuşdur. Burada 2016-cı ilə nisbətən 2017-ci ildə böyük azalma müşayiət olunur. Subyektlərin sayına görə ikinci yerdə “Digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi” gəlir. Bu sahələrdə 2016-cı ildə siyahı sayı 32 072, 2017-ci ildə isə 33 129 olmaqla kəmiyyət göstəricisində artım qeydə alınmışdır.

Azərbaycanda aparılan islahatlar beynəlxalq qurumların hədəfində

Hazırda Dünya Bankının son “Doing Business-2019” hesabatı xüsusən Azərbaycanda aparılan köklü islahatların ölkəmizdə işgüzar sahibkarlıq mühitini getdikcə daha da əlverişli etdiyini göstərir. Bu da məlumdur ki, istənilən bir ölkədə iqtisadiyyat sağlam, müasir özəl sektor olmadan tam şəkildə inkişaf edə bilməz. Təbiidir ki, özəl müəssisələr inkişaf etdikcə müxtəlif sahələrdə daha çox yeni iş yerləri açılır və bu da öz növbəsində əsasən ölkə daxilində birbaşa xərclənən və sərmayə qoyula biləcək daimi gəlir sahələrini daha da artırır. Ona görə də iqtisadi və sosial cəhətdən öz inkişaf səviyyəsinə xüsusi diqqət verən hər bir sivil ölkə paralel olaraq kiçik və eləcə də orta sahibkarlıq subyektlərinin də dayanıqlı inkişafına təsir edə biləcək bir çox mühüm qanunların və qərarların qəbul olunmasına və bu sahələrin tənzimləmə mexanizmlərinin düzgün tətbiqinə xüsusi önəm verməlidir. Artıq Dünya Bankının nəşr etdirdiyi son “Doing Business-2019” biznes hesabatı 190-dan çox ölkədə işgüzar sahibkarlıq fəaliyyətinin birbaşa tənzimlənməsi ilə əlaqədar olan mövcud qanunvericilik aktlarını və eləcə də onların tətbiq olunma imkanlarını tam mənada obyektiv qiymətləndirməyə əsas verir. Bu hesabat əsasən 11 indikator göstəricisi üzrə bütün ölkələri öyrənərək təhlil etsə də, sonunda, reyting cədvəlində ümumilikdə 10 indikatorun (əmək bazarının tənzimlənməsi üzrə indikator istisna olmaqla) bir sıra mühüm göstəricilərdən geniş şəkildə istifadə olunmasına əsaslanır. Məlumat üçün qeyd edək ki, “Doing Business-2018” biznes hesabatında tam olaraq 57-ci sırada qərarlaşan ölkəmiz, artıq “Doing Business-2019” biznes hesabatında demək olar ki, 32 pillə irəliləyərək dünyanın 190 ölkəsi arasında 25-ci sırada qərarlaşdı. Onu da vurğulayaq ki, bu hesabatı görə Azərbaycan müəyyən olunmuş hesabat indikatorları üzrə göstəricilərini daha çox yaxşılaşdıran 10 ölkədən biri oldu. Həmin bu seçilmiş TOP-10 ölkələr, xüsusən islahatlarda biznesə başlamaq, vergi ödəmək və kredit əldə etmək sahələrində demək olar ki, 62 yeni islahat həyata keçirməyə nail olublar. Eyni zamanda, ölkəmiz biznes hesabatın 10 mümkün indikatorundan tam olaraq 8-də birbaşa islahatlar həyata keçirməklə, ölkələr arasında öz mövqeyini daha da yaxşılaşdıraraq islahatların ümumi sayına görə artıq dünyada 1-ci pilləyə yüksəlib. Bütün bunlar Azərbaycanda həyata keçirilən məqsədyönlü islahatların dərinləşməsinə və eləcə də əhatəliliyinin bir qədər də artmasına, ölkəmizdə əlverişli biznes mühitinin hərtərəfli inkişaf etdirilməsinə və sonunda ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin və maddi rifah halının daha da yüksəlməsinə imkan verəcəkdir [5].

Sahibkarlıq fəaliyyəti dayanıqlı inkişafın müasir forması kimi

Son zamanlar ölkə iqtisadiyyatı üçün uzunmüddətli dayanıqlılığın təmin olunmasında sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı və formalaşması prioritet məqsədlərdən biri olaraq qalmaqdadır. Həqiqətən də, Azərbaycan Dövləti özünün neft sektorundan əldə etdikləri gəlirləri və mövcud imkanları hesabına yeni sahibkarlıq subyektlərinin ölkənin

iqtisadi sferasının bütün sahələrində inkişafına və formalaşmasına hərtərəfli şərait yaratmaqla, işgüzar fəaliyyətlə məşğul olan iş adamlarının öz potensial imkanlarından müstəqil olaraq səmərəli formada istifadə edə bilmələri üçün sahibkarlıq mühiti yaratmışdır. Məhz bu məqsədlə Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi siyasət ölkə üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da genişləndirilməsinə, eləcə də iqtisadi və sosial sahələrdə yaşanan problemlərin həllində iş adamlarının rolunun artmasına, Azərbaycan dövlətinin bu sahədə qayğısının bir daha gücləndirilməsinə və sahibkarlarda mövcud olan iqtisadi potensialın reallaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu gün ölkə iqtisadiyyatının bütün sahələrində özəl sektorun getdikcə artan rolunun, ölkədə neft sektorunun və neftdən gələn dividendlərin düzgün istiqamətdə səmərəli formada istifadəsi və idarə olunması ilə yanaşı, eyni zamanda qeyri-neft sektoru ilə əlaqəli olan bir çox sahələrin inkişafının da olduqca xüsusi önəm kəsb etməsi dövlət rəhbərinin həyata keçirdiyi uğurlu iqtisadi siyasətin bariz nümunəsidir [1].

Olkəmiz müstəqillik yoluna qədəm qoyduqdan sonra sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün mühüm vəziyyət formalaşmışdır. Bu baxımdan, müstəqil Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafını şərtləndirən dövrü əsasən üç mərhələdə birləşdirməklə nəzərdən keçirmək olar:

Sxem 1. Azərbaycanda sahibkarlığın inkişaf mərhələləri

Sahibkarlığın inkişafında ilkin mərhələ əsasən 1993-cü ilə qədər olan bir dövrü əhatə edir. Təbii ki, hər bir ölkədə iqtisadi sferada aparılan əsaslı islahatların məqsədyönlü və sistemli şəkildə, mövcud qanunauyğunluqla və ardıcıl olaraq bir-birini tamamlaması istiqamətində reallaşması sözügedən ölkədə iqtisadi yüksəlişin vacib şərtlərindəndir. Müstəqillik illərinin ilk dövrlərində Azərbaycanda mövcud iqtisadi və siyasi duruma nəzər saldıqda, vəziyyətin o qədər də qənaətbəxş olmaması aydın hiss olunur. Aparılan iqtisadi araşdırmalar bir daha sübut edir ki, Azərbaycanda 1993-cü ilə qədər mövcud olan dövrü əsasən iqtisadi xaos, gərginlik və ya tənəzzülün hökm sürdüyü bir dövr kimi adlandırmaq olar. Həqiqətən də, 1991-ci ildə ölkəmizdə dövlət

suverenliyi bərpa olunduqdan sonra Respublikada aparılan demokratik dövlət quruculuğu ilə yanaşı, sərbəst bazar münasibətlərinə söykənən müstəqil milli iqtisadiyyatın yaradılması və formalaşdırılması məqsədilə həm ictimai-siyasi, həm də sosial-iqtisadi sistemin tam olaraq transformasiyası obyektiv bir zərurətlə üz-üzə qaldı. Məhz iqtisadi inkişafın ilk mərhələsində aparılmış olduqca zəif islahatlar və ötəri kosmetik iqtisadi tədbirlər fonunda bütün iqtisadi indikatorlarda demək olar ki, neqativ meyillər müşahidə edilmişdir. Belə ki, ilk öncə maliyyə-bank sistemi tamamilə iflic vəziyyətinə düşmüş, ümumilikdə büdcə kəsirinin ÜDM-ə olan nisbəti 1993-cü ildə tam olaraq 13 faizə çatmış, eləcə də büdcə kəsiri bütünlüklə Milli Bank tərəfindən birbaşa maliyyələşdirildi ki, bu da öz növbəsində ölkədə pul kütləsinin həddindən çox artmasına səbəb olmuşdur. Bundan başqa, 1992-1994-cü illərdə ölkədə kredit həcminin ümumi daxili məhsula olan nisbəti də artaraq 55-60 faiz civarında olmuş, həmçinin Milli Bankın faiz dərəcələri də qalxaraq 250 faiz təşkil etmişdir. Bu dövrdə ölkədə inflyasiyanın səviyyəsi də özünün pik nöqtəsinə çatmış, xarici ticarət dövriyyəsinin ümumi həcmi də 42 faiz azalmış və demək olar ki, ölkə iqtisadiyyatına heç bir xarici sərmayə belə qoyulmamış, əhalinin isə real pul gəlirləri müvafiq olaraq kəskin şəkildə azalmışdır. Yekunda, iqtisadi inkişafın ilkin mərhələsinin əsas nəticələrini belə ümumiləşdirmək olar: ölkədə iqtisadi inkişaf göstəricilərinin olduqca aşağı səviyyədə olması, yüksək inflyasiya, işsizlik, maliyyə və müxtəlif istehsal sahələrində hərcmərclik, qeyri-sabit vəziyyətin hökm sürməsi. Bütün bunların fonunda ilk mərhələdə ölkə üzrə iqtisadi inkişafın məcburi olan əsas tələbləri – müasir bazar iqtisadiyyatına söykənən sistemli islahatların gecikmədən həyata keçirilməsi, özəlləşdirmənin müxtəlif sahələr üzrə həyata keçirilməsinin vacibliyi; sahibkarlıq fəaliyyətinin təşəkkülü prosesinin daha da sürətlənməsində və inkişafında dövlət müdafiə sisteminin qurulmasıdır.

Sahibkarlığın inkişafında ikinci mərhələ əsasən 1993-2003-cü illəri özündə birləşdirən bir dövrdür. Bu dövrdə sahibkarlığın inkişafını şərti olaraq əsasən iki mərhələyə bölmək olar: birinci mərhələ 1993-cü ildən demək olar ki, 1996-cı ilə qədər olan bir dövrü əhatə edir və ölkədə mövcud olan makroiqtisadi sabitliyin tam olaraq yenidən qurulması, bərpa edilməsi, eləcə də bərqərar olması ilə müşayiət olunur. İkinci mərhələ isə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı səviyyəsinin müəyyən edilməsi üçün zəruri olan bir sıra mühüm tədbirlərin icra olunmasına rəğmən, bu dövrdə əsaslı dönüş tam olaraq 1996-cı ildən başlayaraq özünü göstərməyə davam etdi. Ölkə ərazisində təbiq edilən iqtisadi siyasətə uyğun olaraq, respublikamızda makroiqtisadi sahədə tam mənadə sabitlik əldə olunmuş və dinamik inkişaf göstəricisi ilə birbaşa xarakterizə edilən davamlı iqtisadiyyata nail olunmuşdur. Həqiqətən də, araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi göstəricilərin əvvəlki illərlə müqayisədə 1996-cı ildə ölkə üzrə ÜDM-in səviyyəsində iqtisadi artım sürəti 1,3%, növbəti ildə, yəni 1997-ci ildə iqtisadi artım sürəti 5,8% və ümumilikdə, 1998-ci ildən demək olar ki, 2004-cü ilə qədər olan inkişaf dövrünə nəzər

salsaq iqtisadi artımın 10%-ə qədər yüksəldiyinin şahidi olarıq. Bu da ölkədə məqsədyönlü neft strategiyasının hazırlanması və həyata keçirilməsi nəticəsində, neft sektorunun müxtəlif yardımçı sahələrin inkişaf etdirilməsinə birbaşa imkan yaratmaqla, eyni zamanda ölkə üzrə yerli sahibkarların formalaşması və inkişafı üçün olduqca səmərəli bir iqtisadi mühit yaratmışdır. Ölkə üzrə neft gəlirlərinin davamlı olaraq artması biznes və sahibkarlıq sektoruna birbaşa stimullaşdırıcı təsir göstərməklə yanaşı, olduqca uğurlu sayılan beynəlxalq miqyaslı iri layihələrin reallaşdırılmasına təkan vermişdir.

III mərhələ və ya 2003-cü ildən hazırkı dövrə qədər olan inkişaf mərhələsi

Bu mərhələ öz gedişatında istifadəsi nəzərdə tutulan bir sıra tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsi nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını daha da sürətləndirməklə, əsasən sahibkarlığın ölkənin bilavasitə sosial-iqtisadi sahədə mövcud olan problemlərinin tam olaraq aradan qaldırılmasında xüsusi rolunun artırılmasını, eləcə də sahibkarlıq fəaliyyətinin ölkə iqtisadiyyatının inkişaf tələblərinə məqsədyönlü şəkildə uyğunlaşdırılmasını, həmçinin respublikanın ayrı-ayrı regionlarda sözügedən fəaliyyət sahəsinin davamlı inkişafı sahəsində tamamilə yeni formalaşan potensialın səmərəli formada reallaşdırılmasını mümkün etmişdir. Belə ki, Azərbaycanda 2002-2005-ci illəri əhatə edən “Kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi üzrə Dövlət Proqramı”, Regionların sosial-iqtisadi inkişafına dair 2004-2008, 2008-2014, 2014-2018 və 2019-2023-cü illər üzrə dövlət proqramları, xüsusən ölkə iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafında olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə yanaşı, respublikada iqtisadi sabitliyin bərqərar olunması, ayrı-ayrı regionlarda sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün münbit bir şəraitin yaradılması, müasir tipli yeni müəssisələrin və bir çox iş yerlərinin açılması, olduqca irimiqyaslı müxtəlif infrastruktur layihələrinin birbaşa icrası və bunun məntiqi nəticəsi olaraq, ölkə əhalisinin rifah halının son dərəcə yaxşılaşdırılmasında və əhalinin yoxsulluq səviyyəsinin daha da aşağı düşməsində əvəzedilməz müstəsna rol oynamışdır. Bütün bunlar ölkə miqyasında mövcud sahibkarlıq fəaliyyətinin tam mənada dayanıqlı inkişafının hərtərəfli təmini baxımından xüsusi olaraq sahibkarlar arasında işgüzar münasibətlər sisteminin institutional formada təşkil olunmasını zəruri bir hala çevirmişdir. Bu məqsədlə yaradılmış xüsusi mexanizmlər əsasən dövlətlə sahibkarlar arasında mövcud münasibətlərin demək olar ki, sivil qaydada tənzimlənməsində birbaşa rol oynamışdır.

Nəticə

Beləliklə, bu gün Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün uzunmüddətli dayanıqlılığın və sabit fəaliyyətin təmin olunmasında sahibkarlığın inkişafı əsas məqsəd kimi qalmaqda davam edir. Azərbaycan dövləti regionların sosial-iqtisadi inkişaf proqramları çərçivəsində yeni sahibkarlıq subyektlərinin ölkə üzrə iqtisadi sferanın bütün sahələrində tam

olaraq formalaşmasına və inkişafına daha əlverişli şərait yaratmaqla, işgüzar sahibkarların öz fərdi potensial imkanlarından daha səmərəli formada tam gücü ilə istifadə edə bilmələri üçün maksimum əlverişli sahibkarlıq mühiti formalaşdırmalıdır. Ölkəmizdə bu məqsədlə həyata keçirilən məqsədyönlü iqtisadi siyasət əsasən sahibkarlıq fəaliyyətinin daha da sürətlənməsinə, cəmiyyətin iqtisadi və sosial sferalarında aşkar olan problemlərin birbaşa həllində onların xüsusi rolunun artmasına, Azərbaycan dövlətinin bu sahədə göstərə biləcəyi qayğısının gücləndirilməsinə və eləcə də sahibkarlarda mövcud olan iqtisadi potensialın sistemli şəkildə reallaşdırılmasına yönəldilməlidir. Bütün bunlar, sonunda, Azərbaycanın müasir iqtisadi fəaliyyət sistemində özəl sektorun üstünlüyünü, xüsusən də neft hasilatının və ondan gələn gəlirlərin düzgün formada istifadəsi ilə yanaşı, qeyri-neft sektoru ilə birbaşa bağlı olan sahibkarlıq sahələrinin inkişafına da xüsusi önəm verilməsi, ölkədə həyata keçirilən iqtisadi siyasətin düzgünlüyünü bir daha təsdiq edir.

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan gəncliyi: 2011 – 2015 – ci illərdə” Dövlət proqramı;
2. Niftullayev V.M. Sahibkarlığın əsasları. Bakı, 2004;
3. Politis, D. The process of entrepreneurial learning: a conceptual framework, *Entrepreneurship Theory & Practice*, 29, pp. 399 – 424. (2005);
4. <http://www.insanqaynaqlari.com> – “Platin” qəzeti;
5. Dünya Bankının “Doing Business-2019” hesabatı;
6. Məmmədov Ə.C. “Azərbaycanda sahibkarlıq: uğurlar və həlli vacib problemlər”, “İqtisadiyyat və audit” elmipraktik jurnal, №7, 2001-ci il, səh.2-8;
7. <https://president.az/articles/21953>;
8. <http://www.e-qanun.az/framework/41048>;
9. <http://smb.gov.az/nav/haqqimizda>;
10. <http://sahibkar.biz>;
11. <http://abad.gov.az/about>;
12. <http://edf.gov.az/az/content/42>;
13. <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/?lang=az>;
14. <http://smb.gov.az/nav/haqqimizda>.